

MÉDIA PRAŽSKÉHO JARA; ZROD REFORM A DEMOKRATIZACE NOVINÁŘSKÉ PRÁCE

JAKUB KONČELÍK (CEMES UK FSV)

Studie vznikla v rámci výzkumného záměru UK FSV: MSM0021620841

Rozvoj české společnosti v EU: výzvy a rizika.

Po státním převratu v únoru 1948 se komunisté spolu s mocí ujali i řízení a kontroly médií – to ale neznamenalo pouhou úpravu struktury a vlastnických vazeb médií, s únorem započal razantní nástup zcela odlišného modelu veřejné komunikace. Modelu typického pro totalitní režimy, modelu založeného na jiné společenské funkci a odlišné hospodářské základně médií i na specifickém způsobu jejich kontroly a řízení. Jeho základy kopírovali českoslovenští komunisté ze Sovětského svazu. Volně navázali na Leninovu představu tisku jako kolektivního organizátora, agitátora a propagátora politiky komunistické strany (KUNICYN 1974:234–235), a přestože se sovětský model nikdy neprosadil v úplnosti (vzhledem k odlišnému kulturnímu, společenskému, politickému, ale i vědomostnímu zázemí československých novinářů nebyla bezesbytková aplikace sovětských zkušeností realizovatelná), zůstal na další desetiletí idealizovaným vzorem. Charakteristickým rysem tohoto modelu byla snaha maximalizovat kontrolu státní moci (rozhodující politické síly – Komunistické strany Československa, KSČ) nad průběhem mediální komunikace a podřídit tuto komunikaci právě potřebám státní moci a stranického aparátu. Média už neodpovídala za svoji činnost veřejnosti, nýbrž výhradně rozhodující politické síle a sloužila k prosazování jejích zájmů. Základním zájmem a z něj odvozeným posláním médií bylo vyvolávat masový souhlas veřejnosti s politikou KSČ. Cílem bylo izolovat občana Československa od ‚nevhodných‘ domácích a zahraničních informací, řízeně mu znemožňovat (deformovat) kontakt se světovými názorovými proudy a orientovat (či dokonce konstruovat) tak žádoucím směrem jeho názory. Některé prvky modelu a zejména tempo jeho adaptace na československé poměry nutně odkazují na zkušenosti s fungováním a rolí médií získané během nacistické okupace.¹

Převedením médií do rozpočtové sféry a zásadním popřením jejich ekonomické soběstačnosti komunisté podstatně omezili nezávislost a otevřenost médií. Ta si na sebe

nemusela ‚vydělat‘, náklady na jejich vydávání či provoz převzal (přímo i zprostředkovaně) státní rozpočet. Zásadní redukcí nezávislosti (svobody) médií kompenzovali komunisté vybraným novinářům dílčími podíly na politické moci a jejich propojením s mocenskou sférou. S cílem upevňovat (udržovat) mocenský monopol KSČ, založený (po prvních letech aktivní podpory) i na poslušné rezignaci neinformovaných občanů, pracovala média nepřetržitě po celou dobu trvání komunistické moci – s krátkou výjimkou: kontinuitu totalitního modelu významně zpřetrhaly události Pražského jara. Jak k tomu došlo?

Zhruba od poloviny padesátých let se v Československu prohlubovala krize ideologického zakotvení moci vládnoucí KSČ a zažitých politických schémat. Jejich zpochybňování vytvářelo prostor pro nastartování společenských, kulturních i ekonomických reforem. Společenskému posunu napomáhaly podněty přicházející na počátku šedesátých let ze Sovětského Svazu (kritika stalinského dogmatismu, následků kultu osobnosti) a ze západu (levicové hnutí). Navíc režimní propagandu zčásti neutralizovala větší možnost cestovat, a to i na západ. V souvislosti s politickým ‚táním‘ se uvolnil prostor pro rozvoj kulturních a společenskovedních časopisů, které se postupně staly platformou reformního hnutí druhé poloviny 60. let. Hospodářská krize z let 1962–1964 vedla společnost k zájmu o ekonomické reformy. Zastánci reforem se postupně stále častěji prosazovali ve všech oblastech společenského života i v organizačních strukturách KSČ. A získávali též vliv na mediální politiku – ve snaze o předefinování vztahu moci k médiím došlo v druhé polovině 60. let k reorganizaci kontrolního systému. Mimo jiné dostala cenzura zákonem č. 81/1966 Sb. pevné místo v československém právním řádu a stát tím poprvé od roku 1948 existenci institucionalizované cenzury přiznal, legalizoval ji a definoval její pravomoci. Cenzurní úřad (dosud Hlavní správa tiskového dohledu – HSTD) dostal nové jméno Ústřední publikační správa (ÚPS).

¹ Při základním vymezení mediálního systému vycházím z práce Sieberta, Petersona a Schramma *Four theories of the press* – ta představuje zřejmě nejvlivnější poválečný teoretický rámec – a jeho kritiky provedené zejména prací Neroneho (1995). V dalším textu výrazy ‚sovětský model‘ nebo ‚totalitní model‘ odkazují na ‚Soviet-Totalitarian‘, pojmem ‚demokratický model‘ pak na ‚Social Responsibility‘. Srov. SIEBERT – PETERSON – SCHRAMM 1956: 7 a 105–146. Též srov. NERONE 1995. Systém řízení a kontroly médií v letech 1939–1945 podrobněji srov. KONČELÍK 2008a.

Zcela konkrétní politický výraz ale vtisklo sílicímu reformnímu hnutí až vystoupení prvního tajemníka ústředního výboru Komunistické strany Slovenska (ÚV KSS) Alexandra Dubčeka na konci října 1967, které otevřelo debatu o způsobu uplatňování tzv. vedoucí úlohy KSČ ve státě a společnosti a které vyústilo mj. v pojmenování klíčového vnitrostranického problému tzv. kumulace stranických a státních funkcí. Otrásla se tak pozice nejmocnějšího muže ve státě Antonína Novotného, který byl prvním tajemníkem ÚV KSČ a prezidentem republiky a z těchto funkcí i vrchním velitelem armády a lidových milicí a k tomu řídil tři nejdůležitější oddělení ÚV. Boj o moc v KSČ se táhl celý podzim a skončil hlasováním 5. ledna 1968, kdy Dubček převzal funkci prvního tajemníka. Novotného odchod z nejvyšší mocenské funkce byl významným vítězstvím reformního hnutí, což se záhy projevilo i v jistém uvolnění ve společnosti. Změna v politickém vedení země odstartovala tzv. obrodný proces, který s sebou přinesl mj. i výraznou obsahovou proměnu a liberalizaci médií a podstatný růst vlivu médií na proces veřejné komunikace (na veřejný život) a jejich snahu o převzetí role společenské odpovědnosti za artikulování postojů veřejnosti k fungování mocenských struktur. Začal opatrný a později násilně ukončený pokus občanské společnosti o návrat k demokratickému modelu. V této souvislosti zřejmě zasluží výslovné připomenutí stále se prohlubující rozchod konstituující se veřejnosti s reformním vedením KSČ – tomu šlo pouze o ‚demokratizaci‘ stávajícího systému, nikoliv o jeho revizi (o ‚demokratizaci‘ režimu, nikoliv o jeho změnu).

Lednové zasedání předsednictva ÚV KSČ a zde realizovaná zásadní mocenská změna jsou zřejmě nejhodněj-

ším momentem pro počátek sledování proměn novinářské práce. Veřejnost od nich po dřívější zkušenosti nic neočekávala, nové vedení KSČ navenek nedeklarovalo jiný, reformní politický program a média přinesla pouze základní informace o mocenské výměně – podrobnosti přicházely až se zpožděním, nevědělo se, kdo je Dubček.² Prezentace lednového zasedání je příznačnou ukázkou dosavadního nastavení totalitního modelu – novináři se informace oficiální cestou dozvídali pozdě a neúplně, občané byli odkázáni na šeptandu a nicneřikající úřední deklarace, zároveň ale dění v KSČ vcelku přesně a poučeně komentovala zahraniční média.³ Nižší funkcionáři KSČ vnímali tuto situaci jako popření vnitrostranického řádu a políček tolik skloňované vnitrostranické demokracii.⁴

Proti této nedostačivosti v informování se postupně zvedla výrazná kritika jak ze strany novinářů v rámci redakcí i novinářských organizací⁵ a nižších funkcionářů KSČ,⁶ tak u vedení KSČ, kde již „24. ledna upozornil [člen sekretariátu ÚV KSČ Martin] Vaculík, že členové KSČ informaci silně kritizovali a [člen předsednictva ÚV KSČ Jiří] Hendrych vytkl jako chybu, že v tisku nebyla uveřejněna zpráva o konání lednového zasedání ÚV KSČ.“ (VONDROVÁ – NAVRÁTIL – MORAVEC 1999:51) Druhý muž stranické hierarchie Novotného režimu Hendrych zastupoval vedení KSČ také na semináři šéfredaktorů ve dnech 18.–19. ledna 1968, kdy účastníkům vysvětloval závěry lednového pléna a odvolání Novotného. (KUSÍN 1972:96) Obecně totiž platí, že nutnost změny přístupu k novinářům a k veřejnosti chápali všechny frakce v předsednictvu ÚV, jen byly rozpolčené v návrhu na řešení – zatímco např. první tajemník ÚV KSS Vasil Biľak viděl problém v úniku informací,⁷ Dubček

² Srov. kupř. deníkové zápisky Hiršala a Grögerové, kteří si k očekáváním poznamenali: „Po Praze se nesou chýry, že se na [ÚV KSČ] cosi semlelo. [...] Novotného kritizují už zcela zjevně i straníci, ba dokonce nás podnikový cenzor zahraničního tisku si tropí šprýmy z jeho omezené inteligence, sám jsa mu – podle vlastního mínění – vysoko nadřazen. My jsme skeptičtí ke všemu. Copak může shodit Novotného ÚV, jehož členy si sám najmenoval?“ (HIRŠAL – GRÖGEROVÁ 1994:211) A k hodnocení volby Dubčeka: „Prvním tajemníkem je zvolen samozřejmě Slovák, jakýsi Alexandr Dubček [...] Tak je to zase jen obvyklá šaškárna, nic se nezměnilo, za Šavla přišel Pavel a jako obvykle k tomu dostal požeňání od velkého bratra.“ (Tamtéž, s. 217)

³ „Soudruzi ze Skláren Poděbrady [...] se pozastavují nad tím, odkud zahraniční agentury získaly předem informace z jednání ÚV KSČ. Dne 19. prosince 1967 byli na zájezdu v Rakousku a již tehdy se dočetli ve Volkstimme, že se u nás diskutuje o rozdělení funkcí tajemníka a presidenta a že bude navržen za 1. tajemníka soudruh Dubček, jako představitel slovenské revoluční skupiny v ústředním výboru strany.“ (SOA Praha, fond Středočeský KV KSČ, karton 626: Čtvrtá informativní zpráva k ohlasům na závěry lednového pléna ÚV KSČ ze dne 12. ledna 1968, list 300.) „V diskuzi [...] jsme se setkali s ostrou kritikou informovanosti a členové strany právem poukazovali na to, že cizí rozhlasové stanice hovoří více o průběhu lednového pléna, než je známo funkcionářům Z[ákladních]O[rganizací] KSČ.“ (Tamtéž: Zhodnocení výročních členských schůzí 23. března 1968, list 194, 200.)

⁴ „Při jednáních O[kresních]V[yborů] KSČ se poukazuje na pozdní informaci po stranické linii. Předem byla řada věcí z pléna ÚV KSČ vynášena a tento jev je pokládán za nenormální. Je očekávána podrobnější informace z jednání pléna ÚV.“ (SOA Praha, fond Středočeský KV KSČ, karton 626: Informace z jednání předsednictva OV KSČ ze dne 7. ledna 1968, list 250.) „Při seznamování s výsledky jednání lednového pléna ÚV KSČ se s velkou intenzitou hovořilo k pozdní informovanosti členů strany a poukazovalo se zvláště na předstih tisku, rozhlasu a televize, zejména pak zahraničního, před vnitrostranickou informací.“ (Tamtéž: Stručná informace o jednání lednového pléna ÚV KSČ ze dne 13. února 1968, list 248.) „Základní organizace [...] byly informovány o lednovém plénu pouze přečtením sdělení ÚV KSČ, což přispělo k malé orientaci členů. [...] Kritika byla zaměřena k nedostatečné informovanosti.“ (Tamtéž: Zhodnocení výročních členských schůzí 23. března 1968, list 194, 200.)

⁵ „Dosáhnout toho, aby se neopakovala negativní zkušenost s rychlou a kvalitní informací komunistů o výsledcích po lednovém plénu.“ (NA, fond ASYN. 6. schůze PUV SČSN ze dne 29. 3. 1968.)

⁶ „Diskuze, vedená [...] mezi členy strany je zaměřena na různé názory, zveřejňované v tisku, rozhlase a televizi. Stále je řada připomínek k malé informovanosti v tom směru, aby věděli, o co straně jde. Ze státního statku Zbraslav doporučují zveřejnit jednání lednového pléna ústředního výboru v tisku. O hlubší informovanost žádají v SONP Kladno i v dalších dvanácti místech s tím, že rezoluce z lednového pléna nestačí k objasnění celé situace. [...] Na komunistech v závodech a místech se žádají stanoviska k současným změnám, ale není jim dán k dispozici takový materiál na jehož základě by se dokázali správně orientovat. [...] Vyjadřují se, aby publikované zprávy v tisku, besedy v televizi či rozhlase, byly doplňovány názory zkušených členů strany a zabezpečena tak objektivnost při kritice a názorech.“ (SOA Praha, fond Středočeský KV KSČ, karton 626: Informativní zpráva o názorech pracujících v současné době ze dne 8. března 1968, list 235 a 236.)

⁷ „Kdo měl dát informaci? Zasedání neskončilo a nepřijalo žádný závěr. Předsednictvo se rozdělilo na pět a pět členů. Která pětka měla informovat stranu? Nebo měli být dvě informace? Problémy, které vznikly na předsednictvu, mohl a musel vyřešit jen ÚV. Kdyby se do diskuse a řešení vtáhly základní organizace, mohli jsme způsobit velké škody tím, že lidé bez znalosti konkrétní situace by se přikláníli k tomu nebo onomu názoru bez toho, aby věděli, zda je to správné nebo ne. [...] Proto není vždy chybou, když není dána informace. Základní chyba proto nebyla v tomto případě ta, že nebyla pohotová informace, ale v tom, že informace byly zkreslené, že se dostaly nelegální cestou ven, z čehož těžila nepřátelská cizina i nepřejícíci, [...] a čestní občané nemohli poznat pravdu.“ (BIĽAK 1991, I:117)

vycítil, že v médiích může nalézt silného spolubojovníka.⁸ Zřejmě v tomto čase se zrodilo neformální spojenectví mezi reformně orientovanými členy vedení KSČ a novináři – mimořádná podpora svobodě slova vyjadřovaná tzv. ‚reformisty‘ od počátku roku 1968 nebyla totiž podmíněna ani tak jejich vnitřním přesvědčením o užitečnosti ‚osvobození‘ médií jako spíše politickým kalkulem.⁹

Reformní křídlo v KSČ nebylo dostatečně silné, aby své protivníky odstavilo od moci obvyklými, kabinetními prostředky tehdejší politiky, a proto hledalo podporu i mimo stranu. Vhodnými prostředky pro získání takové podpory ze strany veřejnosti byli právě novináři. Proto dostali od zastánců reformy v předsednictvu ÚV KSČ svobodný prostor pro své působení – jako účelový spojenec. Vznikla tak situace, kdy reformní komunisté (alespoň zpočátku důvodně) předpokládali, že neřízená média pro ně neznámají hrozbu – společné cíle a společný ‚nepřítel‘ vyvolávaly dojem jednoty a vzájemnosti; a na druhé straně byli protireformně orientovaní komunisté pod silným mediálním tlakem, v důsledku kterého se neodvažovali aktivněji prosazovat snahy o úpravu řízení a kontroly médií a bránit jejich demokratizaci. V tomto procesu připisují pamětníci zásadní význam publikování článku člena ÚV KSČ Josefa Smrkovského s názvem ‚Oč dnes jde?‘ v deníku Práce.¹⁰ Tento text měl, zdá se, značný katalyzační dopad – urychlil zrod budoucí mediální rozpravy o charakteru a šíři reformy.¹¹

Celý spor o míru informování o lednovém plénu je ukázkou, jak koncem 60. let došlo spolu s vnějšími znaky reálného socialismu k rozvíklání dříve striktního systému

utajování. Od ledna pak byly vydávány zprávy o politické aktivitě státních a stranických orgánů, včetně toho nejužšího – předsednictva. „Přes rozhovory, reportáže, soutěžení o popularitu a také přes indiskrece byla převedena značná část utajované skutečnosti mezi skutečnost zjevnou. Politika státu se stala do jisté míry transparentní.“ (ŠIMEČKA 1990:143) Nově deklarovaná komunikativnost a otevřenost KSČ navenek s sebou ovšem nepřinesla odpovídající posun i v rámci strany. Míra vnitrostranického informování o dění v nejvyšší politice KSČ zůstala po celé období pražského jara nevyřešeným problémem.¹² S informováním o lednových změnách ve vedení KSČ se strana definitivně vypořádala na schůzi 4. března 1968, kdy rozhodla vydat tiskem materiál „Podrobnější informace předsednictva ÚV KSČ o průběhu jednání prosincového a lednového zasedání ÚV KSČ.“¹³

Hledáním politických spojenectví mimo KSČ a příklonem k veřejnosti se Dubčekovo reformní vedení vydalo na cestu neodporování postupné demokratizaci novinářské práce – v polovině února odmítlo PÚV KSČ dále používat ‚administrativně byrokratické metody při umlčování kritiky‘ a uvažovalo o přechodu od předběžné k následné cenzuře,¹⁴ dosud ale probíhaly schůzky šéfredaktorů na SÚV KSČ.¹⁵ Na přelomu února a března dosáhlo vedení KSČ konsensu v přesvědčení, že mu stávající systém kontroly médií škodí (i sami novináři opakovaně připomínali, že předběžná cenzura působí na autory jako výzva a navíc z nich snímá odpovědnost za zveřejněné), a tak se předsednictvo 4. března 1968 postavilo proti předběžné cenzuře a cenzurní aktivitě

⁸ „Politický vývoj ve společnosti se za dva týdny od mého zvolení zrychlil i kvůli nedostatku konkrétních informací o zasedáních. Jak uvolňování oficiálního tisku, tak i přenos vnitrostranických informací byly nedostatečné. Pracovalo se podle starého systému, v němž se zveřejňování informací o stranických záležitostech [...] považovalo za formalitu. [...] Takže se v tisku neobjevilo oficiálně skoro nic, kromě toho, že Novotný odstoupil a já jsem zvolen na jeho místo, což bylo směšně málo, když uvážíme pověsti, které o události kolovaly. [...] Nespočetné stranické schůze přijímaly rezoluce vyjadřující velkou nespokojenost s tím, že jsou informace na přiděl; kritizovaly stručně a kryptické zprávy a vyžadovaly úplné a otevřené zpravodajství o tom, co se událo. Využil jsem tohoto rozhořčení a na schůzi předsednictva 25. ledna jsem navrhl podstatnou změnu v systému publicity o činnosti nejvyšších stranických orgánů. Podal jsem návrh na publikování pravidelných zpráv o všech schůzích předsednictva a sekretariátu.“ (DUBČEK 1993:141–142)

⁹ Do vztahu ‚reformistů‘ k médiím se promítala jistá deziluze z politického vývoje – ‚reformisté‘ zřejmě skutečně (alespoň zpočátku) cítili vnitřní potřebu ‚demokratizovat‘, postupem času ale zjišťovali, že jsou konfrontováni s jinou společností, než očekávali. Hezkým dokladem tohoto vývoje je vystoupení Smrkovského na plénu 7. května, kde řekl: „Stojím za tou cestou, kterou jsme nastoupili. Jenomže věci jdou jinak, než my jsme chtěli. My chceme demokratizovat náš společenský život, demokratizovat řízení společnosti [...], [ale] druzí se formují a nastupují už k frontálnímu útoku na naše pozice. [...] Je jenom honička v [médiích], co špatného se stalo. Je to formování antikomunistických sil. [...] Půjde o výsledky února.“ (VONDROVÁ – NAVRÁTIL – MORAVEC 1999:407–408)

¹⁰ SMRKOVSKÝ, J.: *Oč dnes jde?* Práce. XXIV (1968), 20, 21.1., 1.

¹¹ Novinář deníku Práce Jan Štern vzpomíná: „V lednu [jsme] publikovali Smrkovského článek ‚Oč dnes jde‘. Byl to průlom do mlčení, které fakticky chránilo konzervativní síly, jež na ‚stavovském sněmu‘ utrpěly porážku. Ale ani část stoupenců Dubčka si nepřála, aby se do procesu změn vložili prostí občané – jak se tehdy říkalo – ulice. My jsme si přáli pravý opak. A to se podařilo nám, ale i rozhlasu, televizi a dalším novinám.“ (CYSAŘOVÁ 1993:11)

¹² Přestože se vedení KSČ na počátku května pokusilo vytvořením Útvaru svodné informace vnitrostranickou komunikací narovnat, podařilo se to jen zčásti – ještě v létě si i středně postavení funkcionáři významně stěžovali na nedostatek informací a vadilo jim, že se o dění dozvídají přes média. Například v polovině června 1968 středně postavení funkcionáři KSČ (účastníci sjezdu středočeského KV KSČ a členů krajských a okresních revizních komisí) na anketní otázku: „Je informace členů KSČ dostatečná vzhledem k široké publicitě problémů v médiích?“ odpověděli z 62% že není (27% považovalo informaci za dostatečnou a 11% neodpovědělo). (SOA, středočeský KV KSČ, karton 317, zápisy jednání PKV KSČ. Zápis ze 4. schůze P středočeského KV KSČ konané dne 18. 6. 1968.)

¹³ Důvodová zpráva říká: „Spolu s požadavkem prohloubit informovanost o plénu ÚV žádají organizace strany, aby jim byla řečena plná pravda a jednání pléna bylo zbaveno anonymity. Doporučujeme tuto informaci vydat tiskem tak, aby se dostala ke každému členu strany.“ (Znění srov. NA, fond KSČ ÚO 02/1, sv. 63, arch. j. 70, b. 15.). „Návrh informace [...] jako reakci na požadavek ‚řici plnou pravdu‘ o jednání obou zasedání připravili [Květoslav] Inne-mann a [Vladimír] Ruml (kandidáti ÚV KSČ), [Josef] Macháček (člen ÚKRK) a [Oldřich] Švestka (předseda pracovní skupiny). [...] Informace byla poskytnuta delegátům okresních konferencí těsně před zahájením nebo během 1. kola (8.–10. března).“ (VONDROVÁ – NAVRÁTIL – MORAVEC 1999:114)

¹⁴ „Vyjádřit požadavek některých právních úprav: v oblasti svobody projevu (zejména cenzura tisku: vyloučit ji pro oblast vědecké a umělecké tvorby, jinak, přesněji než nyní vymezit zákonem a přejít od předběžné k následné cenzuře).“ (NA, fond KSČ ÚO 02/1, sv. 61, arch. j. 69, b. 2. 14. 2. 1968. PÚV KSČ, usnesení, poznámka, str. 19.)

¹⁵ Šéfredaktory si na schůzky „sezal vždycky sekretariát ÚV, tam jim dal ‚lajnu‘ a ta byla v podstatě určující. Když z toho něco vybočilo, byla tu cenzura, která to zadržela.“ (NA, fond ASYN. Ústředí. Mimořádné zasedání Ústředí novinářů ČSSR ze dne 25. července 1968.)

následně převedlo do pravomoci ministerstva kultury¹⁶ – potvrdilo tak status quo. Novináři a spisovatelé si prosadili svobodu slova.

Těmito kroky KSČ jen doháněla faktický vývoj – ÚPS již na jaře beztak neměla na média žádný vliv – a navíc bylo Dubčekovo vedení konfrontováno s ještě dalekosáhlejšími požadavky novinářů na úplné zrušení cenzury, či na rovný přístup k informacím, k papíru apod.¹⁷ KSČ reagovala na tyto požadavky snahou nabídnout ucelený koncept nové mediální politiky v rámci Akčního programu, který ÚV KSČ přijal 5. dubna 1968 „jako oficiálně platný politický program pražského jara.“ (MLYNÁŘ 1990:100) Přestože Akční program neustupoval z principu vedoucí úlohy KSČ, představoval základ budoucí rozpravy nad reformou politického systému a revizí uplatňování občanských práv a v této souvislosti se přihlásil i k zásadní ideové rekonstrukci mediálního systému.¹⁸ Přes svou nespornou otevřenost a odvahu byl ale Akční program reflektován s rozpaky – jednalo se o dokument připravovaný v únoru a usnášený v průběhu března, konfrontovaný s realitou poloviny dubna a diskutovaný na počátku léta, kdy už recepty Akčního programu zásadně předběhl faktický vývoj. V případě mediální politiky již tou dobou dávali svou nespokojenost s postavením médií najevo nejen novináři,¹⁹ ale i další veřejné skupiny – vzpomeňme alespoň aktivity zvané souhrnně dělnické výbory na obranu svobody tisku²⁰ a činnost Koordinač-

ního výboru tvůrčích svazů. Zásadní úlohu při tlaku na KSČ hrál ovšem stále svaz novinářů a především jeho 1. dubna 1968 nově založená pražská organizace.²¹

Postupná liberalizace novinářské práce provázená svobodnější, tvůrčí atmosférou ve společnosti vyústila mimo jiné i v mnohem zajímavější mediální obsahy. Dvacet let hromaděné skandály přitahovaly pozornost veřejnosti, přebíjely její dlouho pěstovanou rezignaci na společenské dění a otevíraly cestu ke „zpochybňování vedoucí úlohy strany“ (terpve z něj plynuly úvahy o reformě politického systému – například v člancích Václava Havla, Ivana Svitáka, Petra Pitharta apod.). Jako dílčí součástky tohoto souboru skandálních témat zaslouží připomenutí rehabilitace, strahovské události, činnost a útěk generála Šejny, smrt Jana Masaryka, přítomnost sovětských vojsk, činnost Lidových milicí, dopis 99 Pragováků ad. Byť se „skandalizování“ komunistům hrubě nelíbilo (zejména těm do skandálů zapleteným) a vnímali je jako útok na postavení KSČ, jednalo se o naprosto přirozený a logický projev uvolňování novinářské práce a přestavby tematické agendy médií.²² Výsledkem byl nevídaný růst zájmu publika – rostla poslechovost rádií a sledovanost televize, rostly náklady tisku. Charakteristický byl především růst nákladů dosud utlačovaných, žádaných titulů související s rozvolněním omezení v přidělu papíru – zásadně posílily například kulturní časopisy, jejichž souhrnný náklad se od roku 1966 do roku 1969 více než ztrojnásobil.²³ V ojedinělých případech došlo ale i poklesu

¹⁶ „PÚVKSC [..] ukládá [..] J. Lenártovi, aby zabezpečil v souvislosti s ÚPS ještě před novelizací tiskového zákona co nejdříve: – pověřit odpovědností za ÚPS jiného člena vlády, nikoli ministra vnitra, – ÚPS musí pracovat důsledně v duchu zákona i podle jeho litery. [..] Zrušení usnesení o stranickém vedení tisku [umožní] ÚPS přísně dodržovat literu zákona.“ (NA, fond KSČ ÚO 02/1, sv. 63, arch. j. 70, b. 24. ze dne 4. března 1968. Zkušenosti z působení tiskového zákona v oblasti periodického tisku, rozhlasu a televize.)

¹⁷ Srov. kupř. „Redaktoři Svobodného slova a Lidové Demokracie požadují zrušení diskriminace v přidělování novinového papíru a rovná práva v přístupu k informacím. [..] Klub zahraničně politických redaktorů a některé redakce požadují zabezpečení přístupu k zdrojům informací. Zahraniční tisk by měl být doručován bez omezení, novináři by měli bez omezení dostávat pasy s trvalou výjezdní doložkou [..] opakují se návrhy na zrušení ÚPS a předběžné cenzury [..] prakticky všechny rezoluce požadují novelizaci tiskového zákona.“ (NA, fond ASYN. 6. schůze PUV SČSN ze 29. března 1968.)

¹⁸ „Nelze zajistit účinný vliv mínění a názorů pracujících na celou naši politiku, nelze čelit snahám o potlačení kritiky a iniciativy lidu, jestliže pro všechny občany nezajistíme důsledně právními prostředky ústavně zaručenou svobodu projevu a vůbec všechna politická a osobní práva občanů. [..] Pracujícím lidem, kterým už nediktuje třída vykořisťovatelů, nelze libovolným výkladem mocensky předepisovat, o čem směji a o čem nesměji být informováni, které své názory mohou a které nemohou veřejně vyslovit, kde se veřejně mínění může uplatnit a kde ne.“ (Akční program Komunistické strany Československa přijatý na plenárním zasedání ÚVKSC dne 5. dubna 1968. Strana 12 programu, oddělení II., část Za rozvoj sociální demokracie, za nový systém politického řízení společnosti. Rudé právo, XLVIII (1968), 100, 10.4.)

¹⁹ Pražští novináři prosazovali dodržování principu nestrannosti SČSN a odmítali roli převodové páky KSČ. Srov. „Výbor městské organizace pražských novinářů se [..] zabýval účastí našich členů na aktivu novinářů–komunistů, který svolává oddělení tisku, rozhlasu a televize ÚV KSČ a rozhodl takto: Výbor [..] nemůže přijmout pozvánky na tento aktiv, neboť není vhodné, aby nestrannická organizace – Svaz novinářů – vysílala své zástupce na aktiv jedné politické strany. [..] Současně jsme nuceni upozornit na nesprávný postup při ustavení pracovního týmu pro přípravu části referátu při sjezdu KSČ. Nemáme nic proti tomu, aby naši členové – komunisté – v takovém týmu pracovali, ale pouze sami za sebe a nikoliv za výbor pražské organizace SČSN. Vámi zvolený způsob nám v prvním i druhém případě připomíná doby, kdy byl Svaz novinářů pokládán za jednu z převodových pák komunistické strany. S tím nemůžeme souhlasit.“ (NA, fond ASYN. 10. schůze PUV SČSN ze dne 8. 5. 1968.)

²⁰ Jejich aktivita kulminovala v červnu 1968 v souvislosti s přijímáním novely tiskového zákona – z června pochází téměř polovina všech dochovaných rezolucí. Od 23. dubna, kdy se ustavil první dělnický výbor, do 26. června, kdy NS tuto novelu přijalo, převládaly v dopisech a prohlášeních jednotlivých výborů požadavky na zrušení cenzury. Po tomto datu se téma cenzury objevovalo v jiné podobě. Některé dělnické výbory dospěly k názoru, že zákon sám o sobě svobodu slova nezaručí a že je třeba o ni i nadále usilovat. Podrobněji srov. PECKA 1993.

²¹ –re–: Aktiv pražských novinářů. Novinář. Měsíčník SČSN. XX (1968), 4, 112. Z dopisu, adresovaného ÚV KSČ: „Pokládáme svobodu slova, projevu a myšlení za nezadatelné právo, bez něhož nelze prosadit a zakotvit ostatní občanská práva v ústavě republiky a v celém zákonodárství. Proto žádáme jako základní požadavek okamžité zrušení jakékoliv předběžné cenzury. Očekáváme, že ÚV KSČ prohlásí, že je pro úplnou svobodu tisku, přičemž jediným omezením je socialistické svědomí novináře.“

²² „Novináři byli jen lidé a v čase uvolněných zábran také populárním postojem vykupovali své dlouhodobé mlčení a špatné svědomí. Ve společnosti, kde by existovala veřejná kontrola počínání vlády a vládního aparátu, by nikdy nemohlo dojít k takovému nahromadění skandálů, nehledě k tomu, že kontrola sama možnosti skandálního jednání omezuje. Ohlas posluchačů a čtenářů byl jednoznačný. [..] Dobová karikatura zachycuje občana sedícího před televizní obrazovkou, obklopeného novinami a s tranzistorovým přijímačem v ruce. Byl to spíše obrázek ze života než nadsázka.“ (VANČURA 1990:34–35)

²³ „V roce 1966 byl roční průměrný náklad všech časopisů v oblasti kulturně politické kolem 300 000 výtisků a v březnu 1967 [činil] 286 800 výtisků, v červnu 1968 dosáhl výše 506 000 a v prvním listopadovém týdnu 825 000 výtisků. A v prvním březnovém a dubnovém týdnu roku 1969 už přesáhl milion výtisků (přesně: 1 063 500 a 1 024 000). To v poměru k 7 700 000 všech potenciálních čtenářů starších 15 let.“ (SOLECKÝ 1969)

nákladu – ten postihl např. Rudé právo. (Podrobněji srov. KONČELÍK – TRAMPOTA 2006.)

Nově objevená odvaha novinářů spolu s otevíráním zapovězených témat a s nevídaným společenským uvolňováním vedly k realizování mediálních obsahů, které přímo pojmenovávaly problematické prvky státní správy a zasahovaly tak do politického provozu. Funkcionáři zvyklí dosud jen na pokyny z vyšších míst se cítili ohroženi a vnímali mediální kritiku jako produkt nové informační politiky. Navíc všudypřítomné memento silně medializovaných rehabilitací se s tzv. ‚obálkovou aférou‘ (ve které vyšlo najevo, že Antonín Novotný dlouhá léta korumpoval členy vedení KSČ a vlády mimořádnými odměnami z fondu prezidenta republiky) stalo významným nástrojem umlčení ‚starých‘ úředníků a funkcionářů. Čistka ve straně postihla např. většinu krajských tajemníků a jejím symbolem se stal osud Novotného, kterého výrazně poškodila i Šejnova aféra, a tak musel opustit funkci prezidenta (30. března se jím stal Ludvík Svoboda) a v květnu byl dokonce odvolán ze všech funkcí a bylo mu pozastaveno členství v KSČ. Proto nelze nechat ‚konzervativců‘ k vývoji, který přineslo uplatňování informační politiky Dubčekova vedení, považovat za jakkoli překvapivou. Právě oni na jaře 1968 skrze média nejvíce pociťovali nelibost společnosti s mnoha rozhodnutími minulosti a měli strach z budoucnosti – obávali se potrestání, obávali se i mediálního tlaku. Obava z médií byla dokonce univerzálnější povahy – jen málo funkcionářů se totiž dokázalo adaptovat na nové podmínky tak, jak to zvládli tribuni reforem, kteří si užívali nevídané popularity (dlužno podotknout, že ‚odmítání‘ tuto popularitu a mediální přízeň úspěšnějším soudruhům záviděli). Navzdory opakovaným snahám vedení KSČ tiskovou svobodu okleštit²⁴ vyvrcholil nový přístup ke kontrole a řízení médií 26. června 1968 přijetím zákona č. 84/1968 Sb., který vyhlásil: „*Cenzura je nepřijatelná. Cenzurou se rozumějí jakékoliv zásahy státních orgánů proti svobodě slova a obrazu a jejich šíření hromadnými informačními prostředky. Tím není dotčena pravomoc prokurátora a soudu.*“

Tato několikasklovná novela zrušila cenzuru. Jednalo se o mimořádně konfrontační normu – na jednu stranu nevídaná pětina poslanců nehlasovala pro zákon, na druhou stranu žádali novináři silnější, ústavní zákaz cenzury. Bylo zřejmé, že tuto novelu musí následovat nová a úplná kodifikace tiskového práva. Již dříve vláda nařízením č. 69 z 13. června 1968 zrušila statut Ústřední publikační správy a tím tato instituce v podstatě zanikla. Svým dosahem jako zásadní se ukázalo i rozhodnutí o zrušení ‚stop stavu‘ v přidělování papíru – dosud omezené deníky tak například již neměly mít nadále určeno, jaký maximální náklad smějí vytisknout.²⁵

Jak jsem již ale zmínil, aktivity KSČ v oblasti mediální politiky od března 1968 pouze legislativně a institucionálně

doháněly faktický stav – nezávislost médií se dynamicky rozvinula mimo a nad rámec politických opatření. Její legislativní potvrzení ovšem dovedlo KSČ v létě 1968 do situace, kdy v případě řízení médií ztratila svou v ústavě ukotvenou ‚vedoucí úlohu.‘ Tento stav byl předmětem jednání vedení KSČ s představiteli ostatních států Varšavské smlouvy a v konečném důsledku byl i jedním z důvodů vojenské akce z 21. srpna 1968.

Shrnutí

Na příkladu vývoje československého mediálního systému jara a léta 1968 lze ukázat, jak deregulace a funkční svoboda tisku v totalitním systému stupňuje společenský dosah médií, vede k zásadnímu růstu spotřeby médií a především dalekosáhle ovlivňuje politiku komunistické moci. Proměna mediálního systému realizovaná v Československu konce 60. let navazovala na pozvolný a opatrný proces rozkladu dosavadního ve stalinském duchu budovaného modelu a neprobíhala v podobě náhlého, revolučního zvratu, ale postupně. Vnitřní politické pnutí poloviny 60. let, symbolizované např. snahou vyrovnat se s politickými procesy, našlo svůj ohlas i v řízení médií, mj. v oslabování role cenzurní instituce. Její postavení redefinoval především nový tiskový zákon z roku 1966 – ve druhé polovině 60. let tak institucionální dohled nad médii ztratil dosavadní vliv a do roku 1968 už vstoupil jako stále ještě silně nastavený, ovšem okolím (novináři) do značné míry ignorovaný. Zásadní proměnu role médií inicioval až na počátku roku 1968 nástup nového vedení KSČ v čele s Alexandrem Dubčekem. V průběhu Pražského jara se prostor pro novinářskou práci uvolnil i legislativně. Předsednictvo Ústředního výboru KSČ se na přelomu února a března 1968 postavilo proti předběžné cenzuře, zrušilo stranické řízení médií, protože odporovalo novému tiskovému zákonu, a převedlo následnou cenzuru na ministerstvo kultury. Problematická a již pouze formální existence cenzurní instituce skončila v polovině června a na konci června pak cenzuru zakázal zákon výslovnou formulací ‚*cenzura je nepřijatelná*‘. Zrušení cenzury a uplatnění skutečné svobody slova mělo dalekosáhlé důsledky a vedlo k proměně samotné podstaty způsobu vládnutí – svobodná média vystavovala moc kontrole veřejného mínění. Média se stala mluvčím veřejnosti a tedy nutně i protivníkem moci. Komunistická strana ztratila v případě médií svou ‚vedoucí úlohu.‘ S příchodem okupantů došlo opět k zásadní změně ve vývoji postavení médií a k ústupu zpět k úplné reglementaci – byl urychleně přijat zákon umožňující cenzuru, vznikla nová cenzurní organizace a novinářům dala nová moc zřetelně najevo, že oceňovaným pracovním výkonem je podpora linie vedení KSČ a že vlastní názor bude postižován. V průběhu podzimu a zimy 1968 sice média ještě neakceptovala a obcházela model předdefinovaný nově se etablojící mocí, ale ta je znovu dostala pod svou kontrolu

²⁴ O tomto tématu se mluvilo prakticky na každém zasedání předsednictva, reálné kontury mu ale do dalšího vývoje dal až (nepřijatý) návrh ‚*zákonného opatření předsednictva NS o mimořádných opatřeních státu*‘, který předložil Zdeněk Mlynář ke konci července. (Podrobněji srov. KONČELÍK 2008b:129an.)

²⁵ Později cenzurní úřad toto rozhodnutí hodnotil velmi negativně: „*V letech 1968–1969 byly povolovány časopisy bez stranického a státního vlivu [...] a [ministerstvem kultury] byla uplatňována zásada volného hospodaření papírem. [...] Na nedostatek papíru v současné době a relativní nadbytek v nedávno minulém období nutno hledět tak, že se v minulém období uskutečnil jeho značný dovoz a byly vyčerpány všechny dostupné rezervy.*“ Nejvýznamnějším důvodem pro ‚přiděly papíru‘ však jistě zůstávala významná regulační síla takového postupu. (NA, fond 02/7, sv. 37, arch. j. 62, b. 7. Zpráva o přípravě struktury periodického tisku na rok 1971. Ze dne 23. 10. 1970.)

už s prvními lety normalizace. Systém se tak vrátil do rovnovážného totalitního stavu. (Podrobněji srov. KONČELÍK 2008b)

Prameny uvedeny v poznámkách.

Literatura

- BILÁK, V. (1991): *Paměti Vasila Bil'aka. Unikátní svědectví ze zákulisí KSČ*. I. Praha: Agentura CESTY
- CYSAŘOVÁ, J. (1993): *Odpoledne s Janem Šternem*. In: MALEČEK, S. (ed.): *Byli jsme při tom. Čeští novináři a publicisté vzpomínají na události let 1968–1969, doby, kterou celý svět znal jako Pražské jaro*. Praha: Klub novinářů pražského jara '68
- DUBČEK, A. (1993): *Naděje umírá poslední*. Praha: Svoboda–Libertas
- HIRŠAL, J. – GRÖGEROVÁ, B. (1994): *Let let (Pokus o rekapitulaci 1966–1968)*. 3. Praha: Mladá fronta
- KONČELÍK, J. – TRAMPOTA, T. (a kol.) (2006): *Rudé právo v kontextu reformy konce 60. let: Metodické poznámky ke kvantitativní analýze*. Pražské sociálně vědní studie. Mediální řada, č. 008. Praha: FSV UK (Dostupné z: [http://publication.fsv.cuni.cz/].
- KONČELÍK, J. (2008a): *Řízení a kontrola českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava*. In: FORET, M. – LAPČÍK, M. – ORSÁG, P. (eds.). *Média dnes: reflexe mediality, médií a mediálních obsahů*. Olomouc: Univerzita Palackého, 295–311
- KONČELÍK, J. (2008b): *Média a Pražské jaro; Kontrola*

a řízení tisku v souvislostech československé krize konce 60. let. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky, Katedra mediálních studií. (Dizertační práce)

- KUNICYN, G. I. (1974): *V. I. Lenin o stranickosti a svobodě tisku*. Praha: Svoboda
- KUSÍN, V. V. (1972): *Political Grouping in the Czechoslovak reform movement*. Macmillan, London and Basingstoke
- MLYNÁŘ, Z. (1990): *Mráz přichází z Kremlu*. Praha: Mladá fronta
- NERONE, J. C. (ed.) (1995): *Last Rights. Revisiting Four Theories of the Press*. Urbana, Chicago: University of Illinois press
- PECKA, J. (1993): *Dělnické výbory na obranu svobody tisku (1968)*. Edice Sešity ÚSD, svazek 11. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR
- SIEBERT, F. S. – PETERSON, T. – SCHRAMM, W. (1956): *Four theories of the press*. University of Illinois press
- SOLECKÝ, V. (1969): *Kulturně politické týdeníky – některá fakta o posrpnovém vývoji*. In: *Tribuna*, č. 18 a 20.
- ŠIMEČKA, M. (1990): *Obnovení pořádku*. Brno: Atlantis
- VANČURA, J. (1990): *Naděje a zklamání, pražské jaro 1968*. Praha: Mladá fronta
- VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. – MORAVEC, J. (1999): *Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*. Edice Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970. Díl 9, svazek 1, Brno: Doplněk

Summary

Media of the Prag Spring

Jakub Končelík

In 1968 Czechoslovakia there was a significant change in relationship between the ruling authorities and media. Stalinists' model of this relationship was in crisis in late 60ties – new media legislation of 1966 was of no help. At the beginning of 1968 media supervision was legislatively strong, but the journalists actually ignored it. The galloping events of Prague spring smashed off factual censorship and its institution. At the end of June the censorship was banned. The communist party lost almost all media supervision. The only sphere they were still able to influence was media personnel screening. The occupation of Czechoslovakia brought again a principal change of the relation between the ruling power and media. In autumn 1968 and at the beginning of 1969 media managed to stand up to new authorities, but in the first few years of normalization the former totalitarian model was inevitably re-established.